Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні

У визволенні від національного і релігійного гніту українського народу важливу роль відіграли братства, які були розповсюджені в Україні у XVI-XVII ст. Братства – це організації міського населення, передусім ремісників і купців, які об'єднувалися з метою боротьби проти ополячення та окатоличення українського населення. До братств приймалися всі православні незалежно від національності, соціального походження чи майнового стану. Перше братство започаткували 1449 року львівські міщани при церкві Успенія. Згодом ці організації розповсюдилися по всій правобережній Україні, були вони і в Білорусі.

Братчики вели боротьбу проти вищого католицького духівництва, організовували школи, будували госпіталі та православні церкви, відкривали друкарні, де видавалися українські книги і підручники, піклувалися життям братчиків тощо. В основу своєї діяльності вони поклали ідеологію просвітительства, а головним засобом своєї боротьби обрали школи.

Історичні джерела про перші братські навчальні заклади обмежені. Спочатку це були невеликі школи з одним учителем, який одночасно виконував обов'язки дяка та писаря братства. Шкільна кімната знаходилася у братському будинку. У зміст навчання входило читання, письмо, рахунок і вивчення катехізису. З посиленням національного і соціального гніту у першій пол. XVII ст. більшість братських шкіл перетворилися у школи підвищеного типу. Братчики розуміли, що для успішного ведення боротьби проти агресивних нападів польсько-литовської шляхти, елементарна освіта була недостатньою.

Першою братською школою підвищеного типу в Україні стала школа львівського братства, відкрита 1586 року, яка за організацією навчання і розпорядком шкільного життя перевершила подібні західноєвропейські школи того часу. За зразком цієї школи відкрилися братські школи і в інших містах: Перемишлі, Рогатині, Замості, Києві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременці, Луцьку і ін.

У братських школах підвищеного типу крім читання, лічби, письма та хорового співу, вивчалися "сім вільних мистецтв". На високому рівні вивчали предмети тривіуму: граматику, риторику, діалектику; предмети квадривіуму вивчалися на дещо нижчому рівні, крім музики. Остання виступала одним із основних навчальних предметів.

У вивченні мов братські школи, як правило, пройшли дві стадії: греко-слов'янську, потім – латино-польську. На першому місці завжди стояло вивчення слов'янської мови. На другому місці – грецької мови, оскільки вона давала змогу засвоювати на високому рівні античну наукову літературу.

На другій стадії розвитку братських шкіл вивчалася ще й латинська мова, яку спочатку не вивчали, адже нею велись богослужіння у католиків. Пізніше братчики зрозуміли необхідність латині, оскільки вона є мовою західної науки (для продовження освіти у західних навчальних закладах).

Польську мову вчили аби влада дозволила відкрити школу. У першій чверті XVII ст. почали викладати українську мову.

Про організацію роботи братських шкіл дає уявлення статут Львівської школи "Порядок шкільний" 1586 р. Він свідчить про демократичний устрій школи: навчалися діти різних станів; відношення вчителя до дітей визначалось не за станом, а за успіхами у навчанні (учень займав місце на лаві під час занять залежно від успіхів у навчанні, але не за походженням); ректор і вчителі вибирались на загальних зборах братства. Досить серйозні вимоги ставилися до вчителя. Він повинен бути благочестивим, розумним, не п'яниця, не блудник... Всього у статуті нараховується 16 подібних вимог.

Навчання у школі платне, хоч найбіднішим учням надавалась допомога. Батьки у присутності двох свідків укладали зі школою письмову угоду, де зазначались форма оплати, те, чому школа повинна навчити дитину, а також обов'язки батьків по сприянню дітям у навчанні. Кожного тижня призначалися 2-3 чергових учні, які приходили у школу раніше від інших, розтоплювали піч, прибирали, слідкували за поведінкою решти школярів.

У школі був запроваджений учбовий рік, який починався 1 вересня, введені літні канікули (липень-серпень). Влітку навчання розпочиналося о 9 годині ранку, а взимку – дещо пізніше. Навчальний день починався молитвою. Після читання молитви кожний учень відповідав вчорашній урок і показував виконані вдома письмові роботи. Потім починали вивчати новий матеріал. Після обіду учні знову приходили до школи і переписували завдання на наступний день. Тут же в школі вони вивчали задані уроки, опитуючи один одного. Ввечері вдома діти повинні були прочитати вивчений у школі урок перед батьками. У суботу повторювалося все, що було вивчене за тиждень. У цей день учитель більш тривалий час проводив з учнями моральні бесіди.

На початку XVII ст. у Львівській школі, як і в більшості братських шкіл, використовувались елементи класної системи навчальних занять. Учні ділились на групи: одні вчилися розпізнавати букви і склади, інші – читали і вчили напам'ять різні уроки, треті – вчилися пояснювати прочитане і розмірковувати. Цей досвід, очевидно, використав відомий чеський педагог Я.А.Коменський при обґрунтуванні класно-урочної системи навчання.

Спеціалісти прослідковують аналогію між статутом Львівської братської школи та твором Я.А.Коменського "Закони добре організованої школи".

Братські школи відіграли важливу роль у національному відродженні. Вони виховували своїх учнів в дусі патріотизму, любові і поваги до рідної мови, до культури свого народу.

Зародження вищої освіти в Україні.
Перші вищі навчальні заклади в Острозі і Києві

Хоч братські школи давали підвищену освіту, але це були середні навчальні заклади. Об'єктивні історичні умови сприяли виникненню в Україні і вищих навчальних закладів. Існувала потреба в розумних людях, які могли б протистояти агресивним нападам польсько-литовської шляхти і відстоювати інтереси народу в судах і сеймах, добре знали законодавство, вміли полемізувати з вихованцями єзуїтських колегіумів тощо.

Найголовніші ознаки тогочасного вищого учбового закладу:

– висока якість і рівень освіти;
– викладання крім "семи вільних мистецтв" вищих студій: філософії і богослов'я.

Серед перших національних закладів вищого типу стали Острозька школа-академія та Києво-Могилянська академія.

<u>Острозька школа-академія</u>

Острозька школа-академія є однією з перших шкіл вищого ступеня в Україні і найвизначнішою серед православних навчальних закладів XVI-XVII ст., що їх відкривали українські магнати.

Школа-академія в Острозі була організована князем К.Острозьким на його кошти 1576 року. Від самого початку заснування їй призначалась відповідальна політична роль – протистояти полонізаторському впливові на українську та білоруську молодь католицько-єзуїтських навчальних закладів. Тому в навчальному процесі багато уваги приділялося вихованню в учнів почуття патріотизму, любові до культури, мови, традицій свого народу.

Вибір Острога як культурно-освітнього, видавничого і пропагандистського центру виявився не випадковим. По-перше, з чисто престижних міркувань князеві було вигідно розмістити школу в "домоначальному граді", тобто місті, яке дало назву аристократичному родові Острозьких. По-друге, Острог мав відповідну матеріально-технічну базу. По-третє, він був традиційно культурним центром в Україні. У кінці XV- поч. XVI ст. тут звелися найбільш монументальні православні храми. Саме тут виник в останній чверті XVI ст. відомий в Україні і в Білорусі острозький церковний напів, чому, без сумніву, мало передувати довготривале плекання традицій вітчизняного хорового мистецтва. Підтвердженням зростаючої ролі Острога у XVI ст. є й те, що, починаючи з цього часу, дане місто значиться на більшості карт Східної Європи.

На сер. XVI ст. Острог був значним центром науки. У цьому місті знаходили притулок багато вільнолюбних і сміливих мислителів, які зазнали переслідувань у себе на батьківщині. Острозька школа стала організаційним центром діяльності наукового гуртка, який об'єднував талановитих вчених латинської, грецької, слов'янської мов, видатних математиків, астрономів, філософів. Тут діяли літературно-науковий гурток, а також друкарня І.Федорова (з 1577 р.). В Острозі Федоров надрукував понад 20 книг. Першим відомим на сьогодні друком, пов'язаним з Острогом, є друга його "Азбука" (1578 р.). Тут вийшла і знаменита перша "Біблія", написана

церковнослов'янською мовою (1581 р.). Редактором "Біблії" став Герасим Смотрицький – перший ректор Острозької школи-академії.

Острозьку школу називали "тримовним ліцеєм" або "слов'яно-греко-латинською академією". Іншими словами, її заснування було початком компромісу між представниками східнослов'янської просвітньої традиції та "латинської науки".

К.Острозький першим практично реалізував ідею поєднання цих течій: в його школі вивчали не тільки слов'янську, а й грецьку, латинську, польську мови. У програму навчання Острозької школи також входили граматики цих мов та інші предмети "семи вільних мистецтв", головним чином – риторика, діалектика, астрономія. Школа брала під увагу також вивчення вищих студій, виходячи за рамки "семи вільних мистецтв", філософію і особливо богослов'я. Тут, очевидно, як і згодом у Києво-Могилянській академії, існувало 7 класів, хоч окремого класу богослов'я не було. Вчителями були як православні греки, так і протестанти.

У школі був високий рівень викладання. Її називали академією навіть прихильники і провідники католицизму. За кордоном її також знали як академію. Щоб досягти цього, К.Острозький запросив до неї найвизначніших українських і закордонних вчених. Тут працювали першодрукар Іван Федоров, відомий український письменник Герасим Смотрицький, польський математик і філософ Ян Лятос, доктори латинських і еллінських наук Кирило і Никифор Лукаріс, Данило Наливайко (брат керівника селянсько-козацького повстання Северина Наливайка) і ін. Очевидно, що об'єднання такого широкого кола вчених, полемістів-літераторів було одним із приводів називати школу "академією". Цю назву вживав на сторінках своїх книг Г.Смотрицький.

Вчилися тут як діти шляхти, так і діти селян. Вихованцями цієї школи були Мелетій Смотрицький – син Г. Смотрицького, талановитий педагог і просвітитель, письменник-полеміст, автор славнозвісної "Граматики слов'янської"; Петро Конашевич-Сагайдачний – відомий гетьман реєстрового козацтва; Іван Борецький – видатний представник української педагогічної думки і громадський діяч, перший ректор Київської братської школи та багато інших видатних людей того часу. За підрахунками протягом 60-річного існування закладу (1576-1636 рр.) його закінчили близько 500 осіб. Вихованці академії ставали вчителями, літераторами, друкарями, проповідниками.

Існує версія, що за зразком Острозької академії були складені статути Львівської та Луцької братських шкіл. Проіснувала ця академія недовго. Після смерті К.Острозького (1608 р.) вона починає занепадати. Всі виявлені документи свідчать, що академія була ліквідована з ініціативи ордену єзуїтів. Відомо, що нащадки К.Острозького окатоличились і не були зацікавлені в існуванні православної школи.

Києво-Могилянська академія

Києво-Могилянська академія виникла 1632 року в результаті злиття Київської братської та Лаврської шкіл.

Братська школа виникла 1615 року на Подолі. В основу роботи закладу було покладено Статут Львівської братської школи. За дуже короткий час школа досягла рівня освіти, що не поступався західноєвропейським університетам. Керівництво закладу не раз виступало за перетворення його на вищий навчальний заклад, але польський уряд не давав на це дозволу.

Лаврська школа виникла 1631 року, її засновником став архімандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила. Ця школа створювалась за зразком польських латинських шкіл вищого типу – колегій. Рівень навчання у ній був високим, оскільки вона укомплектувалась добре підготовленими з різних країн викладачами.

Братство звернуло увагу Петру Могилі на недоцільність існування в одному місті двох вищих шкіл при обмежених навчальних засобах і недостачі високоосвічених викладачів. Розпочались переговори з П.Могилою, який дав згоду на возз'єднання шкіл. Об'єднаний навчальний заклад почав свою роботу 1632 року на території братської школи під назвою Києво-братська колегія. П.Могила став її опікуном. На його честь заклад згодом став називатися Києво-Могилянською колегією.

Колегія розвивалась як вищий навчальний заклад і невдовзі стала відомим у всій Європі центром освіти, науки і культури. Вона зберегла традиції кращих братських шкіл, але структурою, обсягом і рівнем знань відповідала вимогам, що ставились перед європейською вищою школою. Колегія мала свої особливості, вона не присвоювала своїм випускникам вчених звань, не ділилась на факультети, як це було в західних університетах. У різні часи її існування курс навчання не був однаковим.

В колегії існував поділ на класи. Всього нараховувалось 8 класів:
– підготовчий (фара або аналогія),
– три молодші (інфіма, граматика, синтаксис),
– два середніх (поетика і риторика),
– два старших (філософія і богослов'я).

Повний термін навчання становив 12 років, у всіх класах навчалися один рік, у класі філософії – два роки, богослов'я – чотири роки.

Навчальний план передбачав вивчення "семи вільних мистецтв", слов'янської, грецької, латинської і польської мов. З кінця XVIII ст. вивчали німецьку, французьку і староєврейську мови. Викладання велося спочатку лише слов'янською мовою, а дещо пізніше філософію вивчали латинню.

Керівництво колегії складали ректор, префект – перший помічний ректора з навчальної роботи, суперінтендант – наглядав за умовами проживання учнів.

Навчальний рік у колегії розпочинався з 1 вересня і тривав до початку липня. Він поділявся на триместри, між якими були невеликі канікули – рекреації. Триместри завершувалися екзаменами. Зарахування новоприбулих

проводилося протягом всього року на основі співбесіди з префектом. Префект визначав рівень знань учня і в який клас його зарахувати.

Учні молодших класів (спудеї) заучували тексти напам'ять, виконували усні і письмові вправи. Філософи і богослови (студенти) домашніх вправ не виконували і екзаменів не складали. У кінці кожного триместру вони писали великі письмові твори – дисертації і захищали їх у присутності всіх студентів. Складовою частиною навчального процесу були диспути, коли один студент обґрунтовував думку, а інші її заперечували. Активізації навчальної діяльності учнів сприяли також своєрідні змагання у написанні кращих творів, віршів, промов і їх виголошенні.

Оцінка знань у колегії була гнучкою і полягала у загальному висновку вчителя щодо успіхів учня. Невстигаючих з колегії не відраховували. Учень за власним бажанням міг залишатися в класі стільки, скільки сам хотів. Іноді студенти, щоб підтвердити знання з якогось предмету, переходили у молодші класи. Завершити навчання у колегії кожний студент міг за своїм бажанням у будь-який час. Дуже часто студенти не завершували повного курсу. Після закінчення повного курсу навчання або будь-якого старшого класу студенти отримували відповідний атестат.

Студенти проживали на квартирах і в гуртожитках – бурсах. За бурсами і квартирами здійснював нагляд суперінтендант. Студентам жилося скрутно, особливо в бурсах. Щоб прожити, вони наймалися прислужниками, брали участь у хорах, просили милостиню, вчителювали.

Києво-Могилянська колегія була загальноосвітнім всестановим закладом, в якому вчилися діти місцевої знаті, козаків, духівництва, міщан і селян. Тут вчилися український філософ, поет і педагог Григорій Сковорода, російський вчений Михайло Ломоносов, радник Петра І з питань освіти Феофан Прокопович і ін. видатні діячі. Колегія готувала не лише національні наукові кадри, але й стала кузнею діячів науки для всієї Росії і інших слов'янських країн. Українські визначні діячі, вихованці і професори Києво-Могилянської академії сприяли розвитку освіти в Росії. За період з 1701 по 1762 рр. в Московську Академію з Києво-Могилянської були запрошені і виїхали 95 чоловік. Найбільш відомими українськими діячами, які зробили великий внесок у справу розвитку освіти Російської держави, є Ф.Прокопович, С.Яворський, В.Татіщев і ін.

У колегії працювали найкращі українські й іноземні викладачі. Серед них Є.Славинецький, С.Полоцький, М.Смотрицький ін. У вирішенні національних питань цей заклад був пасивним.

1701 року Петро І своїм указом надав колегії офіційний статус академії. Це робить її першим офіційно визнаним вищим навчальним закладом в Україні. Але ще й до надання їй цього статусу Києво-Могилянська колегія нічим не поступалася перед західноєвропейськими університетами. З 1753 р. навчання в академії проводилося лише російською мовою.

Із заснуванням Московського університету 1755 року Київська академія втрачає роль провідного навчального центру, що дає філологічну і філософську освіту. Після відкриття 1805 року Харківського університету

академія все більше втрачає своє значення. 1819 року вона була перетворена у духовну академію.

Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі

Українське козацтво виникло як реакція на посилення соціально-економічних та національно-релігійних утисків населення України з боку української і польської шляхти, католицької церкви. У пошуках місця для вільної праці селяни та міщани почали колонізацію малозалюднених південно-східних степів, де засновували поселення й оголошували себе вільними людьми – козаками.

Українське козацтво стало не тільки військовим, державним, політичним, культурно-історичним явищем, але і явищем педагогічним. Козацький рух викликав до життя унікальне для всієї світової культури явище – козацьку педагогіку. За визначенням творчої групи Міністерства освіти України, – це частина педагогіки у вершинному її вияві, яка формувала у памолоді українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині – незалежній Україні. Народна виховна мудрість, що своєю головною метою ставила формування в сім'ї, школі, у громадському житті мужнього козака-лицаря, громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самовідданістю.

Основні завдання козацької педагогіки – готувати фізично-загартованих, з міцним здоров'ям мужніх воїнів-захисників рідного народу; виховувати у молоді український національний характер та світогляд; формувати високі лицарські якості, пошану до старших людей, прагнення бути милосердним.

Серед **ідеалів козацької педагогіки є виховання вільної і незламної у своїх прагненнях людини, котра повинна**, спираючись на вітчизняні традиції громадського і політичного життя, розвивати рідну культуру, економіку, будувати незалежну державу. В усній народній творчості відображено ідеал козака-хлібороба, власника землі, її дбайливого господаря. У часи лихоліть на передній план виступав ідеал козака-воїна, витязя нескореного духу, честі і звитяги.

Явищем глибоко самобутнім є козацька система виховання, що має такі ступені: дошкільне родинне виховання, родинно-шкільне виховання та підвищена освіта. Дошкільне родинне виховання утверджувало статус батьківської та материнської народної козацької педагогіки. У сім'ях панував культ матері і батька, бабусі та дідуся, роду і народу. Сімейні виховні традиції продовжувалися у школах.

Відомий історик Д.Яворницький звернув увагу на типовий факт з козацького життя, який свідчив про широку розповсюдженість грамотності серед запорожців. У них звичним явищем була церква, з одного боку якої знаходився шпиталь, з іншого боку – школа. Це була традиція, яка відображала спосіб і характер козацького життя. Ще одну особливість підмітив датський посол Юсто Юлій, який повертався через Україну від

Петра І: майже всі мешканці козацької України писемні, у церкву, як правило, ходять з молитовниками.

Для козацької культури характерним було шкільництво. Д.Яворницький розподілив запорізькі школи на січові, монастирські, церковнопарафіяльні.

Першою на січі була монастирська школа, відкрита 1576 року при Самарсько-Миколаївському монастирі. Тут навчали молодь грамоти, молитов, Закону Божого та письма. Вона послужила зразком для виникнення осередків освіти на всій території козацьких вільностей.

Церковнопарафіяльні школи існували при парафіяльних церквах.

До січових шкіл хлопчиків приводили багаті батьки з 9 років. Головним учителем був ієромонах, який крім прямих обов'язків наставника піклувався про здоров'я хлопців, лікував хворих, хоронив померлих і про все детально доповідав кошовому отаману та прикордонному лікареві.

Січова школа існувала на території Запорізької Січі при церкві Святої Покрови. За звичаєм там не було жінок, школа складалася з двох відділів. У першому навчалися юнаки, що готувались на паламарів та дияконів. Другий – відділ молодиків, де вчилися сироти, хрещеники козацької старшини і інші діти. Тут навчали грамоти, співу і військовому ремеслу. Учні утримувались за рахунок скарбниці Січі.

Особливої уваги заслуговують школи джур, які продовжували традиції сімейного виховання. У козаків існувала система відбору молоді – молодиків. Хто хотів стати козаком, той служив спочатку у старого козака за джуру. Джура носив за козаком рушницю, робив для нього всяку роботу, вчився у нього козацької майстерності жити і перемагати в екстремальних умовах. Джури жили в куренях разом із дорослими й одночасно відвідували січову школу. Час перебування молодиків у січовій школі і біля козака не регла-ментувався, все залежало від їх здібностей до військової та духовної науки.

Почесне місце серед навчальних закладів у запорожців займали полкові школи. Вони проіснували на території Лівобережної України до другої пол. XVIII ст. Ці школи, як правило, розміщувалися у приміщеннях, які належали церквам. Іноді їх називали за іменем церкви, напр. Покровська, Успенська тощо. Учні жили в будинку дяка і виконували різні господарські роботи. Методи навчання були обмежені. Дітей навчали рахувати, писати, читати. Виховання мало релігійний характер. Школи існували на кошти батьків.

Історики звернули увагу на школи музики і співу, які існували на Січі. 1652 року Б.Хмельницький видав універсал про організацію при кобзарських цехах шкіл кобзарів і лірників та взяв їх під свою опіку. Це були перші музичні школи в Україні. До таких шкіл приймали дітей, що мали добрий слух і голос. Їх метою було навчити молодь церковного співу, готувати читців і співаків для нових церков.

Як навчальні посібники в запорізьких школах використовували Часослов і Псалтир. Також була випущена "Козацька читанка", яка відповідала духу української національної школи того часу.

Обдарованих учнів рекомендували для подальшого навчання у школи підвищеного типу: Острозьку, Києво-Могилянську академії, братські школи Львова та Луцька

Українська педагогічна думка епохи українського відродження відображалася у статутах братських шкіл, у навчальній літературі, що з'являлася у той час, у літературно-художніх, полемічних, історичних творах письменників, просвітителів і, передусім, діячів братських шкіл Л.Зизанія і С.Зизанія, у творах І.Вишенського, К.Ставровецького, І.Борецького, П.Беринди, у трактатах професорів і вихованців Києво-Могилянської колегії Є.Славинецького, С.Полоцького і ін.

Важливою подією, що сприяла розвитку педагогічної думки та розповсюдженню навчальної літератури в Україні, став початок вітчизняного книгодрукування, основоположником якого є відомий просвітитель XVI ст. Іван Федоров (1510-1583 рр.). Він заснував у Львові першу в Україні типографію. Тут 1574 року видав "Апостол", у післямові до якого пише про те, як його прогнали з Москви і як він не знайшов підтримки серед львівських багатих міщан. У Львові 1574 року Федоров видав першу друковану східнослов'янську навчальну книгу "Азбука", а 1578 року - нове видання цієї книги під такою самою назвою. Це було зроблено в Острозі, де він заснував свою наступну типографію.

Букварі, видані Федоровим, виконували крім навчальної і виховну функцію, оскільки їх зміст був спрямований проти католицизму, уніатства, соціального і національного поневолення. Видана ним навчальна література є неоціненним скарбом у розвитку педагогічної справи в Україні. Цими книгами Федоров прагнув захистити дітей від вседозволеності батьків, закликав виховувати "в милості", благорозумними, в терпінні "приемлюще друг друга і прощение дарующе".

У **книгах Федорова** чітко звучать мотиви морального виховання, що ґрунтується на патріотизмі, чесності, справедливості, мудрості, любові до людини, турботі про інших. Моральне виховання, на його думку, нерозривно пов'язане з освітою, а саму освіту треба здобувати не лише для себе, але й передавати знання іншим.

1609 року Львівським Ставропігійським братством надруковано книгу невідомого автора "О воспитании чад". Це був перший друкований педагогічний твір в Україні. У книзі обґрунтовується думка, що позитивні і негативні якості людини не вроджені, а є результатом виховання. Автор також вказує на відповідальність батьків за виховання і навчання дітей, про їх обов'язок віддати дитину в "науку", висуває ідею, що виховання слід починати з раннього віку.

Стефан і Лаврентій Зизанії (Кукіль) – талановиті вчені, просвітителі, вони були серед засновників Львівської братської школи, працювали там

учителями. Лаврентій Зизаній відомий як педагог, працював крім Львівської у братських школах Бреста, Вільно. Педагогічні погляди Лаврентія Зизанія викладені у його полемічних і навчальних творах, серед яких слід відзначити "Граматику словенську" (1569 р). Це була друга після "Адельфотесу" (1591 р.) слов'янська граматика. Заслуга автора полягає у тому, що він висунув твердження про можливість пізнання всього союзу наук слов'янською мовою через створення її граматики. Граматика – ключ до знань, вона сприяє вивченню інших наук. Книгами Лаврентія Зизанія користувалися вчителі братських шкіл, а також навчальних закладів Російської держави. Його брат Стефан Зизаній також відомий як педагог, письменник-полеміст, виступав проти соціальної несправедливості, проти національного і релігійного гноблення українського народу.

Кирило Ставровецький Транквіліон – відомий український письменник, педагог. Його педагогічна діяльність проходила у Львівській братській школі та братській школі Вільно. Педагогічні думки К.Ставровецького відображені у творах "Зерцало богословіі", "Євангеліє учительноє", "Перло многоценное". Він висунув ідею загальної рівності людей. Причину існуючого зла в суспільстві вбачав у приватній власності, у багатстві. У творах закликає до гуманності й добра, до діяльності. Прагнення до знань – природна властивість людини, тому кожен повинен збагачувати свої знання і передавати їх іншим людям. У поширенні знань велику роль відводив учителю, до якого ставив високі вимоги: не лінуватися у навчанні інших, бути наполегливим, терпеливим, сприяти розвитку талантів.

Герасим Смотрицький – перший ректор Острозької академії, український і білоруський письменник, талановитий полеміст, громадський діяч. Був надзвичайно освіченою людиною. Г.Смотрицький є автором гостро полемічного твору "Ключъ царства небеснаго", де він гостро критикує єзуїтів, виступає проти католицької експансії, закликає до боротьби з нею. Політику католицького духівництва він також засуджує у своєму творі "Календарі римському новому". Г.Смотрицький є прихильником доступності загальної освіти як для чоловіків, так і для жінок.

Іов Борецький – ректор Львівської, потім Київської братських шкіл, навчався в Острозькій школі, згодом – у Краківській академії. Прекрасно володів слов'янською, грецькою, латинською й польською мовами. 1620 року, коли Київське братство здобуло право ставропігії, тобто автономії щодо вищих церковних властей, Івана Борецького під іменем Іова було обрано київським митрополитом. Вся його діяльність підпорядковувалась визволенню Вітчизни від чужоземного гніту, багато дбав про національну освіту і школи. З його ініціативи Київський собор рекомендував створювати по Україні братства і школи при них. Його зусиллями були відкриті братські школи в Луцьку, Немирові, Рогатині. І.Борецький – автор багатьох творів. Вони проникнуті почуттям любові до рідної землі, народу. Йому приписують твір "О воспитании чад". Відомий його гострополемічний твір "Пересторога", спрямований проти католицизму і унії. У ньому автор критикує тих, хто перейшов на бік католицизму, вказує на велике значення освіти та

цілеспрямованого виховання в усвідомленні народом своєї ролі у боротьбі з католицизмом. Але Борецький виступає проти латинської системи освіти.

Мелетій Смотрицький – син Г.Смотрицького, ректор Київської братської школи. Працював викладачем у Києво-Могилянській академії. Написав 18 творів, де звучать ідеї патріотичного виховання, боротьби проти національного і соціального гноблення, поширення освіти серед народу.
Найбільше значення серед його праць має "Граматика словенська". За цим підручником навчався М.Ломоносов, ним користувалися у Московській Слов'яно-греко-латинській академії, у школах України та Білорусії. "Граматика словенська" – це не лише визначний підручник для навчання грамоти, а серйозна наукова робота. Автор вніс великі зміни у ряд граматичних правил слов'янської мови, зокрема, встановив систему її відтінків, вказав на зайві букви, що не відповідають типовим звукам слов'янської мови, дав цінні вказівки щодо віршування. Все це сприяло зближенню слов'янської і народної української мов, внаслідок цього виникла книжна українська мова. Тут також дано ряд рекомендацій щодо свідомого засвоєння навчального матеріалу. "Граматика..." Мелетія Смотрицького – третя друкована східнослов'янська граматика після "Адельфотесу" (1591, Львів) та "Граматики..." Л.Зизанія.

Памва Беринда освіту здобув у Львівській братській школі, потім працював у друкарнях м. Стрятина поблизу Бережан, Львова, Перемишля, а також – у друкарні Києво-Печерської Лаври. Найбільш відомою працею П.Беринди є словник "Лексікон словено-руський і імен толкованіє", виданий у Києві в типографії Лаври (1627 р.). Його використовували у братських школах як навчальний посібник. Словник містив 7000 слів, серед яких багато термінів, присвячених педагогічній темі, що дає змогу проаналізувати педагогічну і психологічну термінологію XVII ст. Наприклад, науку про виховання Беринда називає "пестунство", "педагогія"; є тлумачення слів "освіта", "вчитель", "вихователь" і ін. Все це дає підставу вважати, що в Україні вже на початок XVII ст. сформулювалось чітке поняття про педагогіку як науку про виховання.

Єпіфаній Славинецький – видатний український діяч, перекладач навчальної літератури з медицини, географії, мистецтва, автор багатьох підручників. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Працював у Москві: виконував доручення царя по перекладанню іноземної літератури на слов'янську мову (виправляв помилки перекладачів). Був дуже освіченою людиною. Серед його праць найбільший інтерес для педагогіки становить твір "Громадянство звичаїв дитячих". Це збірник правил, що визначають поведінку у школі, вдома, в церкві, на вулиці, під час обіду, в грі, а також вимог до мови, до зовнішності і одежі дитини тощо (всього 164 правила). Твір написаний у катехізичній формі (у формі запитань і відповідей). Дослідники вказують на подібність цього твору до "Правил поведінки..." Я.Коменського.

Феофан Прокопович – український церковний, громадський і державний діяч, письменник, учений, педагог, викладач і певний час ректор Києво-Могилянської академії. Закінчив Києво-Могилянську та Римську католицьку академії. За викликом Петра І виїхав до Петербурга, де був радником з питань освіти, науки та культури та главою Російської православної церкви.

У своїй діяльності виступав як палкий прихильник петровських реформ, боровся за народну освіту, вважаючи, що суспільний прогрес залежить передусім від поширення освіти. Про це писав у багатьох своїх творах. Зокрема, у творі "Володимир" та інших доводить перевагу знань над "темнотою". П'єса "Володимир" – зразок шкільної драми. Твір намітив тенденцію зближення шкільної академічної піїтики з народним життям.

Просвітительську діяльність Ф.Прокопович вважав найважливішою і не шкодував для неї ні енергії, ні коштів. У своєму будинку він відкрив школу для дітей-сиріт і бідняків, дбав про їхню освіту.

Ф.Прокопович – один з найосвіченіших людей свого часу. Мав гострий розум, феноменальну пам'ять, володів поетичним, педагогічним і артистичним хистом. Про це свідчать передусім його твори.

Ще будучи професором і ректором Київської академії, він написав твори "Поетика" та "Риторика". Ці праці справили помітний вплив на розвиток змісту і методики навчання в академії. Вони свідчать про широкий світогляд автора, його педагогічні знання. Велику увагу в них приділено практичним заняттям студентів. Ф.Прокопович є автором першого математичного курсу в академії.

Цінними для педагогіки є думки, висловлені Ф.Прокоповичем у книзі "О риторическом искусстве" щодо ораторського хисту вчителя, який розповідаючи про будь-який предмет повинен, передусім, впливати на почуття своїх слухачів, зачіпати найтонші струни серця людини так, щоб образ з'явився перед очима слухачів. Збереглися згадки, що риторичний клас, який вів Ф.Прокопович, студенти відвідували дуже охоче. Це, звичайно, зумовлювалося і його особистісними якостями.

У розвитку вітчизняної педагогіки, освіти і школи помітну роль відіграв "Духовний регламент" Ф.Прокоповича. У ньому автор ставив питання про відкриття духовних шкіл, шкіл для простого народу, дав розгорнутий план організації академії і духовних семінарій, висловив передові думки щодо методів навчання, режиму учнів. Актуальні для того часу педагогічні ідеї Ф.Прокопович пропагує у написаному ним букварі "Первое учение отрокам".

Ф.Прокопович був прихильником прогресивних методів навчання. Ввів новий науково-історичний метод викладання богословської науки, що полягав у вивченні історії релігії. Подібно до Я.А.Коменського він вимагав свідомого, наочного, доступного, систематичного вивчення матеріалу. Вважав, що підручники і книги для широкого загалу читачів повинні бути написані простою, доступною мовою.